

V. PARULSKIENĖ

M. DIUFRENAS APIE ESTETINĮ OBJEKTĄ

Mikelis Diufrenas (g. 1910) — antrosios fenomenologų kartos Prancūzijoje atstovas, kurio gyvenimiškasis patyrimas (Antrasis pasaulinis karas, dalyvavimas pasipriešinimo judėjime) ir teorinės nuostatos (ryšys su egzistencializmu) formuoja savitą poziciją, daugeliu atžvilgių skirtingą nuo kitų fenomenologų. 1953 m. disertacijoje „Estetinio patyrimo fenomenologija“ M. Diufrenas pareiškia, kad nesilaiko paraidžiui E. Huserlio principų: „Fenomenologiją mes suprantame ta prasme, kokia šis terminas įsišaknijo Prancūzijoje Sartro ir Merlo-Ponti dėka: aprašymas, kurio tikslas — esmė, suprantama kaip imanentiška fenomenui reikšmė ir duota kartu su juo. Esmė turi būti atveriamą palaipsniui, nuimant uždangas, o ne peršokant nuo pažinto prie nepažinto. Fenomenologija visų pirma domisi žmogumi, nes sąmonė — visuomet savimonė: kaip tik čia yra fenomeno modelis, reikšmės pasirodymas sau pačiai“¹. Žmogaus sąmonė — egzistavimo modelis, pagrindinė grandis, kurioje susilieja kūnas ir dvasia, mintis ir pasaulis, „aš“ ir „būti“.

M. Merlo-Ponti, kuris kartu su Ž. P. Sartru susiejo E. Huserlio mokymą su egzistencializmu ir padėjo prancūzų fenomenologinės estetikos pagrindus, mano, jog suvokimas, turėdamas iš subjekto pusės konstitutyvinę, o iš objekto — prezentatyvinę prigimtį, pašalina subjekto ir objekto dualizmą. Naujas intencionalumo sąvokos turinys išlieka ir M. Diufreno koncepcijoje: pojūčiais suvoktas daiktas yra transcendentiskumas imanentiškume. Pasak jo, fenomenologija įdomi tada, kai ji akcentuoja fenomeno reikšmingumą, kartu teigdama jo tiesioginį egzistavimą sąmonėje, t. y. kai ji kuria suvokimo teoriją, paaiškindama fenomeno sąvoką: suvokime atsiskleidžia labiausiai pasireiškianti ir tiesioginė objekto būtis. Todėl fenomenologija M. Diufrenui — tai pirmiausia estetika.

Estetinis objektas M. Diufreno teorijoje — fenomenologinio tyrimo objektas. Fenomenologija, kaip aprašomasis metodas, stengiasi priartėti prie reiškinių, išskirti jį iš sąveikos, ryšių konteksto. Šiam tikslui ji daro „iškėlimo už skliaustų“ operaciją ir, aprašydama meno kūrinį, iškelia

¹ *Dufrenne M. Phénoménologie de l'expérience d'esthétique.* — Paris, 1953, v. 1, p. 4—5.

už skliaustų labai daug ką. Pirmiausia, kūrinio atžvilgiu darosi nereikšmingas autorius, jo likimas, išgyvenimai. Negalima supainioti meno kūrinio būties su jo atsiradimo procesu. Autorius reikšmingas toks, koks jis yra kūrinyje, ir šia prasme negali būti anoniminių kūrinių. Toliau: reikia atsiriboti ir nuo konkretaus žiūrovo jausmų. Iš jo emocijų negalima daryti išvadų apie kūrinio vertę. Reikia atskirti ir realius daiktus, faktus ar procesus, kurių atžvilgiu negalima meno kūrinio tikrinti jau vien dėl to, kad jų meno kūrinyje nėra. Kūrinys pats savaime yra tyrimo ir fenomenologinio aprašymo objektas. Todėl meno kūrinys — jau sukurtas kūrinys, ir į klausimą — kaip jis egzistuoja? — atsakymą reikia gauti iš jo paties.

Tačiau tie atsakymai nėra vienodi net ir panašiose estetinėse koncepcijose. M. Diufrenas sustato akistaton Ž. P. Sartrą, R. Ingardeną, B. de Šlezerą, V. Konradą ir lygina estetinio objekto būties supratimą, iš kurio darosi aišku, kad kalbama ne apie tą patį dalyką. Ž. P. Sartras kalba apie estetinį objektą apskritai, R. Ingardenas ir V. Konradas — apie literatūros kūrinių, B. de Šlezeras — apie muzikos kūrinių. Bendra visiems tai, kad meno kūrinio būtis siejama su sąmone.

M. Diufrenas meno kūrinių tiria kaip estetinių objektų, kuris yra estetinio išgyvenimo, patyrimo koreliatas: meno kūrinys tampa estetiniu objektu tiek, kiek yra suvokiamas. Pats meno kūrinys fenomenologinio tyrimo objektu tapti negali, nes tik sąmonės analizė gali atskleisti vienu metu ir subjekto suvokimą, ir jo objektą. Meno kūrinių būtų galima nagrinėti santykyje su kūrybiniu aktyvumu, bet dėl to būtų nukrypta į reliatyvizmą ir psychologizmą. Estetinio patyrimo aprašymas šiuos pavojus pašalina ir duoda geresnių rezultatų. Estetinio suvokimo subjektas nėra empirinis subjektas, pats suvokimas nėra atsitiktinis, o tikras, adekvatus suvokimas. „Estetinis objektas — tai meno kūrinys, suvokiamas kaip meno kūrinys, kuris pasiekia laukto ir pelnyto suvokimo, išsipildančio klusnioje žiūrovo sąmonėje. Trumpiau, tai meno kūrinys tiek, kiek jis suvoktas. Estetinis suvokimas pagrindžia estetinį objektą, jam atiduodamas tai, kas priklauso, t. y. paklusdamas jam. Suvokti estetiškai — tai suvokti ištikimai <...>“².

Estetiškai suvokti galima ne tik meno kūrinių, bet ir realų peizažą ar įsivaizduojamą objektą, bet šitai M. Diufreno nedomina, nes pirmasis įeina į bendrosios fenomenologijos tyrimo sritį, o antrasis — labai negrynas, ir jame sunku išskirti estetinį objektą. Todėl meno kūrinys yra tobuliausia estetinio objekto parama. Sutapti jie abu negali, nes estetinis objektas yra sąlygojamas estetinio suvokimo, o meno kūrinys tą suvokimą sukelia. „Jie abu yra noemos, turinčios tą patį turinį, bet skiriasi tiek, kiek yra skirtingos noezos“³. Todėl estetinis objektas — meno kūrinys suvokiamas tiek, kiek jis yra meno kūrinys.

² Ten pat, p. 9—10.

³ Ten pat, p. 9. Noeza — intencionalinis aktas, duodantis prasmę, būdas, kuriuo sąmonė prisiriartina prie daikto ir suteikia jam reikšmę; noema — reiškiantis turinys, intencionaliam daikte esantis bei atitinkantis tą aktą bruožas.

Tai, kad estetiškas objektas apibrėžiamas per meno kūrinį, leidžia M. Diufrenui išvengti ydingo rato, kurį sukuria fenomenologinio metodo naudojimas estetikoje: estetinį patyrimą galima apibrėžti per estetinį objektą, o estetiškas objektas pasirodo per estetinį patyrimą. Iš to rato galima išeiti tik per meno kūrinį artėjant prie estetinio objekto, o pasikui — prie estetinio suvokimo. Kartu su meno kūriniu į analizę patenka ir istorija, bet pats menas parodo, kad istorijoje ne viskas istoriška — jis pats išeina už istorijos ribų. Tačiau privalu neužmiršti, kad jei objektas savo būtį paremia kūriniu, tai kūrinys savo tiesą atranda estetiniame objekte ir tik per jį suprantamas. Dėl to meno kūrinio analizė turi prasmę tik tada, jei kūrinys skirtas percepcijai. Vadinasi, objekto ir akto, kuris jį sugauna, koreliacija nepajungia objekto tam akui: tiriant estetinį objektą, galima išskirti meno kūrinį kaip pasaulio daiktą. Menininkas sukuria ne estetinį objektą, o priemonę jam atsirasti, estetiškas objektas — ne subjektas ir ne meno kūrinys, o santykis tarp jų. Ar meno kūrinys bus estetinio objekto medžiaga, priklausys nuo jo tobulumo, kuris yra jutiminės būties ir jai imanentinės reikšmės pilnumas. Todėl estetinio objekto esmė — jo estetiškumas.

Suvokimui, ypač estetiniam, M. Diufrenas suteikia neribotas galimybes ir apibūdina jį kaip savaime pakankamą. Estetinis suvokimas — specifinė dvasinio gyvenimo forma, kuri neanalizuoja ir todėl ne atitraukia, o pritraukia objektą prie subjekto. Jis įkvepia estetiniam objektui gyvenimą ir sąlygoja tokį totalinį subjekto egzistavimą, kuris eina anksčiau realaus objekto (meno kūrinio) ir kuriame susilieja abu poliai. Estetiniame suvokime intencionalumas jau nėra nukreiptumas į objektą, o dalyvavimas tame objekte. Tai esmės įvaldymas, E. Huserlio esmės intuicijos modusas.

Taip suprantant estetinį suvokimą, nėra paradoksaliaus M. Diufreno teiginys, kad suvokėjas turi labiau atitikti kūrinio lygį nei pats autorius. Mat ne menininkas, o žiūrovas yra atsakingas už meno kūrinio, kaip estetinio objekto, egzistavimą.

Estetinio objekto ontologinį pagrindą M. Diufrenas išreiškia per apriori sąvoką. Jis išskiria tris apriori tipus, kurie atitinka tris meno kūrinio elementus: jutimiškumą, vaizdą ir ekspresiją. Apriori, sujungdamas kartu ir daiktą, ir veiksnį, gali būti aiškinamas trijose subjektu ir daikto ryšio formose: turinio, vaizdavimo ir jausmo. Daugiausia dėmesio skiriama pastarajam — emociniam apriori, kurio dėka gali egzistuoti estetiškas objektas: jis gali būti jaučiamas, nes emocinis apriori pagrindžia objekto pasaulį. „Iš pradžių apriori konstituoja objektą. Vėliau jis pasireiškia subjekte kaip tam tikras sugebėjimas atsiverti objektui ir tuo nulemti suvokimą, sugebėjimas struktūrinti subjektą kaip subjektą <...>“⁴.

Emocinis apriori nėra tik sąmonės sugebėjimas, nors subjektas jį perima kaip subjektyvų. Objektyvumas pasireiškia tuo, kad emocinis ap-

⁴ *Dufrenne M. Phénoménologie de l'expérience d'esthétique*, p. 546.

riori yra egzistencialus, pirmapradis subjektyvumas — tai, kas nepriklauso nei nuo istorijos, nei nuo išorinio pasaulio. Jis nulemia subjekto galimą patyrimą: menininko — kūrybinį, suvokėjo — receptyvinį. „Egzistencialus apriori išreiškia subjekto absoliučią poziciją santykių su daiktu“⁵. Aprioriškumas negalėtų determinuoti subjekto ir objekto, jei jo nebūtų pačioje būtyje, toje, kuri yra anksčiau subjekto ir objekto. Todėl galima sukurti grynąją estetiką, nes estetiškas objektas duoda galimybę žmogiškai išmatuoti būtį.

Kadangi estetiškas patyrimas grindžiamas aprioriškumu, tai jis negali duoti žinių apie išorinį subjekto atžvilgiu pasaulį. Subjektas gauna žinias tik apie tai, kas jam jau duota — egzistencionalų apriori, arba tą pirmąjį projektą, kuris kartu ir yra likimas, ir kurio realizavimas — egzistencijos esmė. Aprioriškumas yra veikiamas istorijos, bet M. Diufrenas nenori to poveikio laikyti pagrindiniu: tiek menininkas, tiek suvokėjas nėra tam tikro laikotarpio determinuoti, nes tik kai kurie apriori aspektai pasireiškia istorijoje.

Taigi estetiškas objektas įgauna dar vieną savo savybę — autonomiškumą. Todėl jo ir išorinio pasaulio ryšių buvimas ar jų ieškojimas yra nepriimtinas jau vien dėl to, kad kopijavimas neigia pasaulio, kaip absoliutaus sąmonės koreliato, idėją, be to, yra menui tiesiog pavojingas.

Estetinio objekto autonomiškumas, jo turinys apibūdinamas sąvokomis *en-soi, pour-nous, pour-soi* — būtis savaime, būtis mums, būtis sau. Tai, kad estetiškas objektas turi būti savaime, reiškia, kad objektui nereikia suvokėjo ir kad jo pilnumas neišsemiamas suvokimu. Estetinio objekto pagrindas — meno kūrinys, kuris turi jutimiškumo būtį. Tačiau estetiniam objektui reikia suvokimo, ir tiek, kiek suvokimui jis yra skirtas, tiek yra realizuojamas. Estetiškas objektas nesileidžia sutapatinamas su suvokėju, bet, antra vertus, jis sustabdomas tam, kad egzistuočiau suvokimui. Todėl jis turi būti savaime mums (*en-soi-pour-nous*), tą būtį, kuri yra vaizdas, atvaizdas. Estetinio objekto visuma yra jo pasireiškimas, tai, kas pasirodo per jutimines savybes. Jis iš principo išoriškas, t. y. leidžia tik suvokimą, pats rodosi, o ne per save rodo. Portretas tampa estetiniu objektu, kai nustoja būti portretu: tikrasis portreto objektas yra pačiame kūrinyje ir jį teisia. Tai, kas pasirodo per jutimines savybes, įveda į estetinio objekto pasaulį, o ne išveda į realųjį. Vadinasi, estetiškas objektas turi būti sau (*pour-soi*). Būties ir pasireiškimo tapatumas — pagrindinė estetinio objekto ypatybė. Estetiniame objekte nėra nieko, kas neatsivertų, atvėrimo idėja jam priešinga. Jam nereikia pasaulio — jis pats jį kuria. Sau-pakankamas objektas reikalauja tokio suvokėjo, kuris sugebėtų būti estetinio objekto, o ne realaus pasaulio, laike ir erdvėje. Estetinio objekto ekspresyvumas pagauna žiūrovą, todėl šio objekto intencionalumas — ne nukreiptumas, o dalyvavimas. Dėl savo ekspresyvumo estetiškas objektas skiriasi nuo kitų objektų, kurie

⁵ Ten pat, p. 551.

turi tik išorę. Ekspresija,— estetišio objekto prasmė, kuri negali būti apibrėžta nei per objekto analizę, nei per jo reiškinių ar sąlygų bei prielaidų aiškinimą. Dėl visų šių savybių estetišio objektas yra quasi-subjektas, ir subjektas su juo santykiauja kaip su panašiu į save.

Tolesnė estetišio objekto charakteristika turėtų būti sietina su meno kūrinio struktūros ir ypač su estetišio patyrimo analize. Tačiau tai išeina už šio straipsnio ribų. Nors gautas estetišio objekto M. Diufreno estetikoje vaizdas nėra ryškus, nes trūksta jam reikalingų „paramų“ aiškinimo, bet šis vaizdas yra pakankamai reprezentatyvus.

M. Diufrenas, kaip ir kiti fenomenologai, analizuodamas meno kūrinio būtį, pabrėžia jo dvimatiškumą: meno kūrinys, kaip daiktas, kaip sukurtas objektas ir estetišio objektas, kaip suvoktas meno kūrinys. Tačiau M. Diufreno estetikoje skirtumas tarp šių dviejų išmatavimų nėra toks didelis, kaip R. Ingardeno koncepcijoje, todėl estetišio objekto sąvoką M. Diufrenas keičia meno kūrinio sąvoka. Estetišio objektas analizuojamas kaip sąmonės intencionalus produktas, ir šia jo būtimi grindžiamas meno kūrinio ypatingumas, jo skirtumas nuo kitų, į jį panašių dalykų. Meno kūrinio būtino ryšio su subjektu teigimas būdingas ir marksistinei estetikai. Anot L. Novikovos, „yra pagrindo kalbėti apie estetišio objekto intencionalumą, apie jo santykį su subjekto sąmone“⁶. Tačiau estetišio objekto intencionalumą skirtingai grindžia marksistinė ir fenomenologinė metodologijos. „Marksistinė estetika jame ižiūri estetinį žmogaus veiklos produktyvumą“⁷, o M. Diufrenas estetišio objekto būtį grindžia aprioriškumu. Tuo keliu eidamas, jis sprendžia vieną svarbiausių savo estetikos problemų — meno autonomiškumo problemą. Estetišio objektas yra meno kūrinys, suvoktas ištikimo, jam adekvataus suvokėjo, jo būtis grindžiama aprioriniu objekto ir jo sukeliama subjekto santykio suderinimu, o meno kūrinys yra sau-pakankamas, jam nereikia jokių kitų prielaidų. Bet jei egzistencialus apriori galų gale išreiškia absoliučią subjekto poziciją santykyje su daiktu, jei estetišio patyrimas — kiekvieno patyrimo pilnatvė, „visų kelių, kuriais ėjo žmonija, pradžia“, tai menas galų gale turi būti siejamas su koku nors absoliutu (gamta, dievu ir kt.), ir jo autonomiškumas atsisuka kita puse: būdamas nedeterminuotas nei istorinės, nei socialinės būties, menas išreiškia absoliutų žmogaus ryšį su Gamta. Taigi M. Diufreno koncepcijos antiistoriškumas išvelgiamas visuose jo estetikos aspektuose — ir tiriant estetinį patyrimą, ir aprašant estetišio objekto būtį bei būtinumą.

⁶ Новикова Л. И. Эстетика и техника: альтернатива или интеграция? — М., 1976, с. 94.

⁷ Ten pat.